

A Jurisprudential Examination of the Applicability of Maintenance (Nafaqah) to Cosmetic Surgery*

Kobra Yadpasand¹ Zahra Elmifard²

1. Seminary Student and Instructor, Islamic Seminary, Qom, Iran (Corresponding Author).

yadpasand.k@gmail.com

2. Seminary Student and Instructor, Islamic Seminary, Qom, Iran.

z.elmifard@gmail.com

Abstract

In Islamic jurisprudence, the maintenance (*nafaqah*) of a permanent wife is the husband's responsibility and is determined according to prevailing social norms. Cosmetic surgery for women and the financial burden it may impose on families constitute a contemporary issue. The question, therefore, is whether cosmetic surgery should be regarded as part of a wife's maintenance or not. Given the novelty of cosmetic surgery, no specific discussion of it is found in the works of early jurists. More recently, however, Shiite and Sunni jurists have addressed the permissibility and prohibition of such procedures. One issue concerning cosmetic surgery is whether its costs are included in nafaqah, a question that has not been directly addressed. Using a descriptive-analytical method, the present study examines whether nafaqah encompasses different types of cosmetic surgery. The findings indicate that, in light of the general applicability of the evidence concerning financial maintenance, the costs of

* Yadpasand K., Elmifard, Z. (2026). A Jurisprudential Examination of the Applicability of Maintenance (Nafaqah) to Cosmetic Surgery. *Fiqh*, 33(2), 33–63.

<https://doi.org/10.22081/jf.2026.70774.2878>

▣ **Article Type:** Research; **Publisher:** Islamic Sciences and Culture Academy

▣ **Received:** 2025/10/02 • **Revised:** 2026/01/29 • **Accepted:** 2026/05/25 • **Online Publication:** 2026/06/29

© 2026

authors retain the copyright and full publishing rights

most types of cosmetic surgery fall within the scope of nafaqah. In addition, with regard to therapeutic cosmetic surgery, its costs may be regarded as falling under narrations condemning those who neglect the rights of their families, insofar as failure to cover such expenses constitutes a clear instance of violating the wife's rights. With regard to non-therapeutic cosmetic surgery performed solely for aesthetic purposes, however, such expenses may fall under narrations prohibiting extravagance in maintenance. Therefore, not only is the husband not obligated to cover such expenses, but paying for them may itself constitute a clear instance of extravagance.

Keywords

Cosmetic Surgery, Spousal Maintenance (Nafaqah), Maintenance for Cosmetic Surgery, Therapeutic Cosmetic Surgery, Extravagance in Maintenance.

بررسی فقهی در شمولیت نفقه نسبت به جراحی‌های زیبایی*

کبری یدپسند^۱ زهرا علمی فرد^۲

۱. طلبه و استاد حوزه علمیه، قم، ایران (نویسنده مسئول).

yadpasand.k@gmail.com

۲. طلبه و استاد حوزه علمیه، قم، ایران.

z.elmifard@gmail.com

چکیده

در فقه اسلامی نفقه زوجۀ دائم، به عهده شوهر بر اساس عرف جامعه است. جراحی‌های زیبایی زنان و تحمیل آن بر خانواده مسئله نوپدیدی است. آیا جراحی زیبایی نیز جزء نفقه همسر به شمار می‌رود یا خیر؟

به جهت نوظهور بودن جراحی‌های زیبایی، در کتاب‌های فقهای متقدم، اثری درمورد آن یافت نمی‌شود، ولی در عصر حاضر فقهای فریقین درباره جواز و حرمت آن سخن گفته‌اند. یکی از مسائل جراحی‌های زیبایی، بحث نفقه این جراحی‌هاست که به صورت مستقیم هیچ بحثی ندارد، پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی با هدف بررسی شمولیت نفقه نسبت به انواع جراحی‌های زیبایی است که نتایج حاصل از آن این گونه است که با توجه به اطلاق ادله انفاق، هزینه اکثر اقسام جراحی‌های زیبایی مشمول نفقه می‌شود، علاوه بر آن درباره جراحی‌های زیبایی درمانی می‌توان گفت که هزینه آنها مشمول روایاتی که نکوهش کننده فرد ضایع کننده حق خانواده است، نیز می‌باشد، به این گونه که

* یدپسند، کبری؛ علمی فرد، زهرا. (۱۴۰۵). بررسی فقهی در شمولیت نفقه نسبت به جراحی‌های زیبایی. فقه، ۳۳(۲)، صص ۳۳-۶۳.

<https://doi.org/10.22081/jf.2026.70774.2878>

□ نوع مقاله: پژوهشی؛ ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

□ تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۱۰ • تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۱۱/۰۹ • تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۰۲ • تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۴/۰۸

© ۱۴۰۵ «حق تألیف و حقوق کامل انتشار برای نویسندگان محفوظ است»

نپرداختن این هزینه‌ها مصداق بارز ضایع کردن حق زن است، ولی درباره جراحی‌های زیبایی غیردرمانی که گاهی اوقات تنها برای زیبایی انجام می‌گیرد، شامل دسته‌ای از روایات نهی کننده از اسراف در نفقه می‌شود؛ از این رو نه تنها پرداخت این هزینه‌ها لازم نیست بلکه مصداق بارز اسراف است.

کلیدواژه‌ها

جراحی زیبایی، نفقه همسر، نفقه جراحی، جراحی درمانی، اسراف نفقه.

۱. مقدمه

پروردگار متعال در وجود انسان غرایز متعددی قرار داده است که زیبایی خواهی یکی از آنهاست، متعدد بودن ملاک زیبایی در اعصار مختلف موجب شده در هر عصری برای رسیدن به آن روش‌های متفاوتی وجود داشته باشد، به گونه‌ای که در عصر کنونی برای به دست آوردن زیبایی کارهای متنوعی انجام می‌گیرد که یکی از آنها جراحی‌های زیبایی است.

با توجه به نوظهور بودن جراحی‌های زیبایی، فقهای متقدم خیلی کم به این مسائل پرداخته و درباره نفقه آن بحث مستقلی ندارند، ولی با توجه به تنوع آن می‌توان حکم این جراحی‌ها را تحت هزینه‌های دارو و درمان، هزینه‌های لوازم آرایشی و بهداشتی و اطلاعات ادله بررسی کرد^۱ (ایروانی، ۱۳۹۵، ص ۹۲)

اهمیت این مسئله از جهت پویا نمودن فقه بوده و با توجه به نبودن بحث نفقه جراحی‌های زیبایی در منابع، به بررسی عمیق‌تری جهت روشن شدن تکلیف هزینه‌های سنگین این جراحی‌ها نیاز هست، چراکه در فقه اسلام نفقه زوجه دائم به عهده زوج است و با توجه به اینکه در غالب نظرات فقها، نفقه عرفی است (عاملی ج۳، ۱۴۱۳ق، ج ۸، ص ۴۳۹؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۱، ص ۳۳۱؛ بحرانی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۵، ص ۱۱۹؛ هندی (فاضل)، ۱۴۰۵ق، ج ۷، ص ۵۶۷؛ مغنیه، ۱۴۲۱ق، ج ۵، ص ۳۱۵؛ مفید، ۱۴۱۳ق، ص ۳۷؛ ابن قدامه، بی‌تا، ج ۹، ص ۲۳۱؛ ابن ادریس، ۱۴۱۰ق، ص ۵۵؛ فقحانی، ۱۴۱۸ق، ص ۲۰۵؛ کاشف الغطاء، ۱۳۵۹ق، ج ۲، ص ۳۴؛ خونی، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۲۸۷؛ موسوی خمینی، ۱۳۶۸ق، ج ۲، ص ۳۱۵؛ فاضل، ۱۴۲۱ق، ص ۵۸۸) بسیاری از اوقات زوج از تأمین این هزینه‌ها شانه خالی کرده و زوجه ادعای عرفی بودن آن را دارد.

فقها از دیرباز در مورد مصادیقی از نفقه، مانند طعام، لباس، مسکن اتفاق نظر دارند ولی درباره امور بهداشتی و درمانی زن اختلاف نظر دارند؛ بعضی‌ها آن را لازم نمی‌دانند (حلی، ۱۴۰۵ق، ص ۴۸۸)، بعضی‌ها به مقتضیات زمان آن را جزء مصادیق نفقه

۱. لازم به ذکر است که جراحی‌های زیبایی یا جایز هستند و یا حرام؛ ولی بحث ما در این مقاله، قسم جایز آن است زیرا در صورت حرام بودن، چیزی که حرام است نمی‌تواند متعلق حکم وجوب باشد.

می‌دانند (حسینی روحانی، ق ۱۴۱۲، ج ۲۲، ص ۳۱۴)، گروهی هزینه‌های بهداشتی و درمانی متعارف را جزء نفقه می‌دانند (طباطبایی قمی، ۱۴۲۶ق، ج ۱۰، ص ۲۸۹) و گروهی مطلق هزینه‌های بهداشت و درمان را جزء نفقه می‌دانند (خوئی، ۱۴۱۶ق، ج ۲، ص ۳۶۰، طباطبایی حکیم، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۳۰۳). و درباره هزینه‌های لوازم آرایشی و بهداشتی برخی‌ها آن را جزء نفقه نمی‌دانند (فاضل هندی، ۱۴۰۵ق، ج ۷، ص ۵۶۷) و برخی آن را جزء نفقه شمرده‌اند (عاملی جعی، ۱۴۱۳ق، ج ۸، ص ۴۵۶).

پرسش اصلی پژوهش حاضر بررسی شمولیت نفقه بر جراحی‌های زیبایی است که ابتدا تعریف نفقه و جراحی‌های زیبایی و اقسام آن آورده شده، سپس به ادله نفقه اشاره شده و شمولیت آن نسبت به جراحی‌های زیبایی مورد بررسی قرار گرفته است.

۲. پیشینه پژوهش

در مورد موضوع نفقه و جراحی‌های زیبایی پژوهشی وجود ندارد؛ ولی درباره جراحی‌های زیبایی پژوهش‌هایی موجود است:

- دسته اول: پژوهش‌های فقهی مثل رویکرد فقهی به جراحی‌های زیبایی، احمد مشکوری، ۱۴۰۲؛

جراحی‌های زیبایی از منظر فقه، زهره صفاتی و مرجان کاظمی، ۱۳۹۶؛
واکاوی فقهی حکم اولی و ثانوی انواع عمل‌های جراحی زیبایی از دیدگاه
مذاهب اسلامی و بررسی آن در نظام‌های حقوقی کشورهای مختلف، سیدحسین
نوری، سعید سبویی جهرمی، ۱۴۰۲.

این دسته به حکم جواز و عدم جواز و یا احکام اولیه و ثانویه این جراحی‌ها
پرداخته و با قوانین کشورهای مختلف تطبیق داده‌اند.

- دسته دوم: پژوهش‌های اخلاقی مثل جراحی‌های زیبایی با رویکرد اسلامی،
محمد هدایتی و محمدنظر پشتکوهی، ۱۴۰۱، که تنها به تبیین مسائل و باید‌ها و
نباید‌های اخلاقی جراحی‌های زیبایی پرداخته است.

- دسته سوم: مطالعه فقهی - حقوقی اذن زوج در اعمال جراحی زوجه، حمیدرضا

صالحی و نرگس باقری مطلق، ۱۳۹۶، که به مسئله اذن زوج پرداخته ولی در ضمن آن بسیار کلی و خارج از مسئله اذن زوج؛ به نظرات فقها، درباره هزینه‌های درمانی اشاره کرده که وجه تمایز آن با پژوهش حاضر در اشاره مبسوط پژوهش حاضر به نظرات فقها با توجه به ادله اربعه نفقه زوجه از قبیل آیات و روایات و رد یا تأیید این نظریات است.

و همچنین درباره نفقه هزینه‌های درمانی و بهداشتی پژوهش‌هایی مانند موارد زیر وجود دارد:

- امکان‌سنجی شمول نفقه بر هزینه‌های درمانی و بهداشتی زن، احمد مرتاضی و حسین حاجی حسینی، ۱۳۹۵، که هزینه‌های درمانی بیماری‌های متعارف و نامتعارف و ثمره حقوقی آن‌را بررسی و نظرات مختلف شمولیت و عدم شمولیت نفقه هزینه‌های این بیماری‌ها را بیان کرده است.

- مبانی فقهی نفقه و هزینه دارو و درمان، مریم ابن تراب، ۱۳۸۷، که در این پژوهش هزینه‌های دارو و درمان با ذکر دلایل، جزء نفقه دانسته شده است.

بنابراین، پژوهش‌های ذکر شده یا فقط درباره اصل حکم جراحی‌های زیبایی سخن گفته‌اند، یا مسئله نفقه را تنها درباره هزینه‌های درمان، مورد بررسی قرار داده‌اند و یا اینکه به نظرات فقها بدون ادله آن اشاره کرده‌اند، ولی پژوهش حاضر به بررسی شمولیت نفقه به تمامی اقسام جراحی‌های زیبایی پرداخته و دلایل هر کدام از نظریه‌ها با توجه به ادله اربعه بیان شده، بیشترین وجه تمایز این مقاله با مقاله‌های حاضر در شمولیت یا عدم شمولیت نفقه نسبت به هزینه جراحی‌هایی است که تنها به جهت زیبایی هستند و چون در متون فقهی بحث مستقلی ندارد، همین امر به عنوان نوآوری در پژوهش است.

۳. مفهوم‌شناسی

۳-۱. تعریف نفقه

۳-۱-۱. تعریف نفقه در لغت

دانشمندان علم لغت، ریشه معنای نفقه را از چیزهای متفاوتی دانسته‌اند؛ ۱. به معنای

هلاک شدن، ۲. به معنای رواج پیدا کردن به این گونه که واژه نفقه هنگامی که در مورد حیوان به کار رود، به معنای مرگ و هلاک حیوان و اگر در مورد معامله‌ای به کار رود، به معنای شیوع و رواج آن است (فیروزآبادی، ۱۴۱۵ق، ج ۳، ص ۳۸۳؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۰، ص ۳۵۷)، و همچنین به معنای بذل و بخشش نیز به کار رفته است (شرتونی، ۱۳۷۴، ج ۵، ص ۴۶۲). در فارسی نیز برای نفقه دو معنا ذکر شده است؛ آنچه انفاق و بخشش می‌کنند و آنچه صرف هزینه عیال و اولاد می‌کنند (معین، ۱۳۸۲، ج ۴، ص ۴۷۷؛ دهخدا، ۱۳۴۷، ص ۶۷۳). در قرآن کریم، انفاق و نفقه به معنای اعطا به کار رفته است (مصطفوی، ۱۳۷۱، ج ۱۲، ص ۲۰۷).

۳-۱-۲. تعریف نفقه در اصطلاح

آن چیزی است که زن بدان نیازمند است و در شأن چنین زنی در آن شهر است (حلی، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۴۷)، «مایحتاج زن از جمله غذا، البسه، مسکن، خادم و وسائل آشپزی که به طور متعارف با وضعیت زن در آن شهر متناسب باشد» (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۱، ص ۳۳۰). بعضی از فقها، مصادیق دیگری به آن اضافه نموده‌اند: «وسائل تنظیف و آرایش از جمله شانه، کرم، صابون و هزینه حمام در صورت نیاز» (عاملی جبعی، ۱۴۱۰ق، ج ۵، ص ۴۶۹). آنچه لازم است غذای کافی و پوشاک و مسکن است و آنچه از افزایش لباس در زمستان برای جلوگیری از بیداری و خواب مورد نیاز است (خوانساری، ۱۴۰۵ق، ج ۴، ص ۴۸۷). برخی نیز نفقه را چیزی دانسته‌اند که عادتاً بقای حیات انسان، بدون اسراف بدان منوط است (خلوتی، بی تا، ج ۲، ص ۷۴۳).

امام خمینی علیه السلام فرموده‌اند: نفقه به معنای انفاق و کمک کردن از باب نیکوکاری است که معمولاً جنبه الزام آور دارد مانند نفقه زوجه و اقارب و خویشاوندان (موسوی خمینی، ۱۳۶۸، ج ۲، ص ۳۱۳).

در تعریف جامع تری نفقه مخارج مورد نیاز زندگی اعم از خوراکی، آشامیدنی، پوشاک، مسکن و لوازم زندگی که عرفاً جزء هزینه زندگی شخص بوده و با وضعیت او متناسب باشد و خادم در صورتی که عادتاً، به واسطه بیماری، یا علت دیگر مورد نیاز باشد (شریفی اشکوری، ۱۳۸۷، ج ۹، ص ۲۲۸).

۲-۳. جراحی زیبایی

۱-۲-۳. تعریف جراحی‌های زیبایی

نوعی از جراحی پلاستیک، که به منظور خوش‌نمایی و هماهنگی اندام‌ها، زیندگی جوارح، زایل کردن عیب‌های ظاهری، کاستی‌ها و عارضه‌های مادرزادی، با ایجاد تغییرات معمولاً دائمی در شکل و اندازه صورت یا بدن انجام می‌گیرد (اولسن، ۱۳۸۸، ص ۸).

۲-۲-۳. اقسام جراحی‌های زیبایی

۱-۲-۲-۳. جراحی زیبایی درمانی: منظور از درمان این است که در صورت عدم انجام این نوع جراحی‌ها عملکرد اعضای بدن با مشکل مواجه شده و همچنین امکان مواجه شدن زندگی با خطر جدی وجود دارد؛ مثل عفونت‌های پوستی و جراحی بینی دارای انحراف مادرزادی که منجر به سختی در تنفس می‌شود (طالبی رستمی، ۱۳۹۴، ص ۱۶۱) و یا مثل شکستگی‌ها و جراحت‌هایی که در وضعیت طبیعی انسان تغییراتی حاصل می‌شود (شجاع‌پوریان، ۱۳۸۹، ص ۱۶۹).

۲-۲-۲-۳. جراحی زیبایی غیر درمانی: مواردی است که با وجود نقص و آسیب؛ جراحی نکردن آن، زندگی را با خطر مواجهه نمی‌کند؛ مثل ترمیم آثار زخم یا سوختگی (طالبی رستمی، ۱۳۹۴، ص ۱۶۱) که خود بر دو قسم می‌شوند:

۱-۲-۲-۲-۳. ضروری: جراحی‌هایی که با وجود غیردرمانی بودن مخصوصاً در زمان حاضر ضرورت عرفی پیدا کرده است، به گونه‌ای که ترک آن برای عموم مردم یا افراد خاص مشقت دارد؛ مثل برداشتن خال از صورت، جراحی‌هایی مرتبط با سلامت روان، جراحی افتادگی پلک، جراحی کاهش اندازه سینه و...

۲-۲-۲-۲-۳. غیرضروری: بر روی عضو طبیعی بدون نقص و صرفاً به جهت زیباتر شدن انجام می‌گیرد (اولسون، ۱۳۸۸، ص ۸) و باعث ارتقاء در ظاهر می‌شود (طباطبایی و شینپور، ۱۳۹۲) مثل کوچک کردن بینی، جراحی لاله گوش، پلک، لیفت، جلو آوردن چانه، چربی‌های زیر پوست، کوچک یا بزرگ کردن سینه، کوچک کردن شکم و... (حجازی و فاطمه بداغی، ۱۳۹۴).

۴. آیات و روایات نفقه

بنابراین آیا نفقه می‌تواند جراحی‌های زیبایی را دربر بگیرد؟ به گونه‌ای که مثل هزینه‌های مهم زندگی زن، بر عهده شوهر باشد؟ برای این منظور، آیات و روایات نفقه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۴-۱. آیات نفقه

با چند دسته از آیات مواجه هستیم:

۴-۱-۱. **دسته اول:** آیاتی که فقط به اصل وجوب پرداخت نفقه پرداخته و درباره کمیت و کیفیت سخن نگفته است.
«الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ» (نساء، ۳۴)؛ مردان را بر زنان تسلط و حق نگهداری است به واسطه برتری که خدا برای بعضی بر بعضی مقرر داشته و چون مردان از مال خود نفقه می‌دهند».

قیم کسی است که عهده‌دار مخارج دیگری و نفقه‌دهنده است؛ این آیه بر وجوب پرداخت نفقه از طرف شوهر دلالت دارد (طباطبایی، ۱۴۰۲ق، ج ۴، ص ۳۴۳؛ طوسی، بی‌تا، ج ۲، ص ۶).
۴-۱-۲. **دسته دوم:** آیاتی که بر وجوب پرداخت نفقه به اندازه معروف اشاره می‌کند.
«وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» (بقره، ۲۳۳)؛ و به عهده پدر است که خوراک و لباس مادر را به حد متعارف بدهد».

رزق، به معنای عطا و هر چیز سودمند (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ص ۲۰۴)، باران (ابن‌سیده، ۱۴۲۱ق، ج ۶، ص ۲۵۴)، نعمت، حیره، معاش (مسعود، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۸۵۴)، عطای جاری دنیوی و اخروی و به مقتضای موقعیت و نیاز طرف مقابل به انعام ویژه گفته می‌شود (مصطفوی، ۱۳۷۱، ج ۴، ص ۱۱۵).

این آیه اشاره به این دارد که رزق مادران شیرده به دست پدران فرزندان است، رزق معنای گسترده‌تری از خوراک است و همچنین از مصادیق نفقه به پوشاک اشاره شده است.

آیات دیگر این دسته، اشاره به معروف بودن تقدیر نفقه دارند؛ واژه معروف به

معنای کارهای نیکو، هرچه که نفس آن را خیر بشناسد و به آن اطمینان یابد (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۹، ص ۱۵۵).

امام رضا علیه السلام در تفسیر امساک به معروف می‌فرماید: «به خوبی نگه داشتن؛ به معنای اینکه، خودداری می‌کند از اذیت کردن و نفقه را می‌بخشد» (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۱، ص ۵۱۳).

۳-۱-۴. **دسته سوم:** آیاتی که به وجوب پرداخت نفقه به اندازه وسع اشاره دارد.
«لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِّنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا...: کسی که دارای وسعت (مالی) است، طبق وسعت خود نفقه دهد و کسی که روزی بر او تنگ شده، از آنچه خداوند به او داده (به اندازه توان خود) انفاق کند. زیرا خداوند هیچ کس را مگر به اندازه آنچه به او داده، تکلیف نمی‌کند...» (طلاق، ۷).
این آیه درباره زن مطلقه دارای بچه شیرخوار است؛ که می‌فرماید در زمان شیر دادن، مردان باید به اندازه وسع خود هزینه‌های زن را پرداخت کنند. (طباطبایی، ۱۴۰۲ق، ج ۱۹، ص ۳۱۸).

۴-۱-۴. **دسته چهارم:** آیاتی که به لزوم تهیه مسکن بر زنانی که در عده طلاق رجعی یا وفات هستند اشاره می‌کند.

«لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجَنَّ (طلاق، ۱)؛ زنان را (تا در عده‌اند) از خانه بیرون نکند و آنان نیز بیرون نروند»
«أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمِلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ (طلاق، ۶)؛ (زنان مطلقه رجعی در عده) در همان منزل خویش بنشینید و به ایشان آزار نرسانید تا در مضیقه بیفتند (که به ناچار از حق خود بگذرند) اگر حامله باشند تا وضع حمل نفقه دهید، اگر فرزند شما را شیر دهند اجرشان را بپردازید».

آیات بیان شده، دلالت بر لزوم تهیه مسکن برای زنان مطلقه رجعی دارد که به طریق اولی برای زنانی که در نکاحشان هستند؛ جاری است (طباطبایی، ۱۴۰۲ق، ج ۱۹، صص ۳۱۲-۳۱۳) و البته آیه ۶ با عبارت «وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ» اشاره دارد، یعنی در لباس و نفقه آنان را در مضیقه قرار ندهید (طباطبایی، ۱۴۰۲ق، ج ۱۹، ص ۳۱۷)، در ادامه فقط به وجوب پرداخت

نفقه و اجرت شیر دادن اشاره می‌کند و درباره کیفیت و کمیت نفقه صحبت نمی‌کند.
«وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ ... (بقره، ۲۴۰)؛ مردانی که بمیرند و زنانشان زنده‌اند باید وصیت کنند؛ آنها را تا یکسال نفقه داده و از خانه شوهر بیرون نکنند؛ مقصود از «متاعاً» نفقه (خوراک، پوشاک و مسکن) است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۶۰۲).

۴-۱-۵. نتیجه‌گیری از آیات نفقه

این آیات فقط اشاره کننده به وجوب نفقه هستند و در نهایت فقط به حد معروف وجوب نفقه، اشاره دارند و در صورت بیان مصادیق، به ذکر مسکن، خوراک و پوشاک بسنده می‌کنند و حرفی درباره سایر موارد نمی‌گویند؛ بنابراین فقط می‌توان از آیاتی که به حد معروف نفقه اشاره کرده‌اند برای لزوم پرداخت نفقه در جراحی‌های زیبایی استناد کرد، البته به شرطی که مصداق معروف به حدی وسیع باشد که شامل جراحی‌های زیبایی بشود.

۴-۲. روایات نفقه

روایات نیز چند دسته هستند

۴-۲-۲. دسته اول: روایاتی که به اصل وجوب نفقه اشاره می‌کنند.
حریز می‌گوید از امام صادق (ع) درباره کسانی که نفقه آنها برایم واجب است پرسیدم ایشان فرمودند: «والدین، فرزند و زن» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۱۳).
۴-۲-۲. دسته دوم: روایاتی که به لزوم پرداخت نفقه به اندازه متعارف اشاره دارند.
«درباره زنان تقوای الهی پیشه کنید، شما آنها را به امان خدا گرفته و فروج آنها را با آیات الهی بر خود حلال کرده‌اید.. و بر عهده شماست که روزی آنها را بدهید و آنها را به صورت متعارف بپوشانید» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲۱، ص ۴۰۵).
طبق این روایت، روزی و پوشاندن زن به صورت متعارف لازم است (بحث‌های رزق در قسمت آیات در اینجا نیز جاری‌ست).

روایات دیگری به این مضمون وجود دارند که اشاره به اندازه متعارف نفقه دارند؛ مثل روایاتی که می‌گویند در صورت عدم پرداخت نفقه از طرف شوهر، خانم می‌تواند به اندازه متعارف از دارایی او بردارد.

از عایشه روایت شده که هند، نزد رسول خدا آمد و از خسیس بودن ابوسفیان شکایت کرد نبی مکرم ﷺ فرمودند:

«آنچه که برای تو و فرزندت کفایت می‌کند به صورت متعارف بردار» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۲، ص ۲۳۲).

به دلیل واجب بودن نفقه به صورت متعارف، حضرت اجازه می‌دهند به حد متعارف از مال ابوسفیان بردارند.

۳-۲-۴. **دسته سوم:** روایاتی که در مصادیق نفقه فقط به نیازهای ضروری اشاره کرده‌اند.

زنی از امام صادق علیه السلام درباره حق زوج بر زوجه پرسید، ایشان پاسخ دادند: «بدنش را پوشاند، شکمش را سیر کند و اگر خطایی از او سر زد ببخشد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۵۱۱).

و البته برخی روایات گستره ضروریات را وسیع‌تر گرفته و شامل هر چیزی که برای ادامه معاش به لحاظ سلامتی جسمی، روحی، روانی، نشاط و... باشد، می‌دانند مثل روایت امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه ۷ سوره طلاق می‌فرماید:

«هنگامی که انفاق کرد بر او به حدی که اقامه ظهر شود به همراه پوشش (که وظیفه خود را انجام داده است) و الا بین اینها جدایی انداخته شود» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱۱، ص ۱۷۶).

۴-۲-۴. **دسته چهارم:** روایاتی که در مصادیق نفقه به نیازهای غیرضروری نیز اشاره کرده‌اند.

از امام صادق علیه السلام درباره حق زن نسبت به شوهر می‌پرسند، ایشان می‌فرمایند: «سیرش کند، پوشاند، با او خوش رفتاری کند، اگر این چنین کند حق او را ادا کرده»؛ در ادامه حدیث درباره مصادیق دیگر نفقه مثل روغن، گوشت، رنگ، مو، لباس زمستان، لباس

تابستان و... پرسیده شده که امام تک به تک مقدار آن را ذکر فرموده و حتی به کمیت هر کدام از اینها اشاره می کنند» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱۱، ص ۱۷۴).

۴-۲-۵. **دسته پنجم:** روایاتی که امر به پرداخت نفقه به صورت حد وسط دارند. از امام رضا علیه السلام نقل شده است: «و کسانی که انفاق می کنند اسراف و سخت گیری نمی نمایند و انفاق آنها بین این دو است فرمود: قوام همان (معروف) است بر هر کدام از شخص توانگر و تهیدست، به اندازه خودش است، به اندازه عیال و خانواده خود و مخارجی که صلاح او و خانواده اش در آن است و (خداوند کسی را جز به آنچه داده تکلیف نمی کند)» (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۱، ص ۵۵۶).

از جمله این روایات، عیاشی می گوید: از امام رضا علیه السلام درباره نفقه خانواده جویا شدم، فرمودند: «حدی بین دو امر مکروه (مکروه در روایات به معنای حرام است، همچنان که در موضوع بحث ما چنین می نماید که اسراف حرام است) گفتم: به خدا قسم دو امر مکروه را نمی شناسم. فرمود: همانا خداوند، اسراف و تنگ گرفتن را دوست ندارد و فرموده: (و کسانی که انفاق می کنند، اسراف نمی کنند و تنگ نمی گیرند بلکه انفاقشان بین این دو است)». (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۱، ص ۵۵۶).

۴-۲-۶. **دسته ششم:** روایاتی که امر به توسعه دادن در نفقه می کنند. از امام محمد باقر علیه السلام درباره میزان نفقه عیال پرسیده شد؛ فرمودند: «کفایت کند آنها را در جمیع احتیاجاتشان» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۷، ص ۲۳۱).

روایتی از امام رضا علیه السلام که می فرمایند: «بر صاحب نعمت واجب است توسعه بر عیالش دهد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۷، ص ۲۳۳). روایات دیگری در این مضمون وجود دارد که امر به نفقه دادن به حد نیاز و یا امر به توسعه دادن به خانواده می کنند.

۴-۲-۷. **دسته هفتم:** روایاتی که ضایع کننده حقوق خانواده را نکوهش می کنند. امام صادق علیه السلام می فرماید: «در گناه مرد همین کافیت که عیالش را ضایع کند» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۷، ص ۲۳۳).

نبی مکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «ملعون است، ملعون است کسی که عیالش را ضایع کند» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۷، ص ۲۳۳).

۴-۲-۸. نتیجه‌گیری از روایات

اکثر روایات یا به اصل وجوب نفقه دلالت داشته و درباره کمیت، کیفیت و مصادیق نفقه صحبت نکرده‌اند (دسته اول)، یا در ذکر مصادیق فقط به خوراک و پوشاک و مسکن (ضروریات) اشاره کرده‌اند (دسته سوم) و یا در صورت ذکر موارد غیرضروری؛ شامل جراحی‌های زیبایی نمی‌شود (دسته چهارم) که از این موارد نمی‌توان به وجوب پرداخت نفقه در جراحی‌های زیبایی استدلال کرد.

بنابراین برای بررسی شمولیت نفقه بر جراحی‌های زیبایی در روایات می‌توان استناد دسته دوم (بیان‌کننده حد متعارف از نفقه)، دسته پنجم (امرکننده به حد وسط از نفقه)، دسته ششم (امرکننده به توسعه دادن نفقه بر عیال) و همچنین دسته هفتم (نهی‌کننده از ضایع کردن عیال) را بررسی کرد؛ البته برخی به اطلاق دسته اول و همچنین به گستره اقامه ظهر (دسته سوم) نیز استناد کرده‌اند.

۴۷

فقه

۴-۳. نتیجه‌گیری از آیات و روایات

برای بررسی شمولیت نفقه باید به آیات و روایات بیان‌کننده حد تعارف از نفقه استناد کرده و بررسی کرد که آیا حد تعارف به اندازه‌ایست که شامل جراحی‌های زیبایی شود؟ در پاسخ مثبت؛ آیا تمامی انواع جراحی‌های زیبایی را شامل می‌شود؟ و همچنین درباره روایات دسته پنجم و ششم آیا حد وسط از نفقه یا امر به توسعه در نفقه دربرگیرنده جراحی‌های زیبایی هست؟ و در دسته هفتم آیا عدم پرداخت هزینه جراحی‌های زیبایی مصداق ضایع کردن عیال می‌باشد؟

۵. نفقه جراحی‌های زیبایی

۵-۱. نفقه جراحی‌های زیبایی درمانی

با توجه به اینکه برخی از اقسام جراحی‌های زیبایی درمانی هستند؛ در این نوع از جراحی‌های زیبایی می‌توان شمولیت نفقه را در هزینه‌های درمانی مورد بررسی قرار داد، که فقها در نظراتشان چند دسته‌اند.

۵-۱-۱. دسته اول: عدم شمول نفقه بر هزینه‌های درمانی

از میان چهارمذهب فقه اهل سنت، مذاهب شافعی، حنفی و حنبلی صراحتاً به عدم وجوب نفقه درمان زوجه حکم کرده‌اند (شفقه، ۱۴۲۲ق، ج ۳، ص ۶۵۰؛ ابن بلبان، ۱۴۲۱ق، ص ۲۵۰) و گروهی نیز درباره این هزینه‌ها صحبت نکرده‌اند (کاسانی حنفی، ۱۴۲۰ق، ج ۴، ص ۳۳؛ جزایری، ۱۴۲۰ق، ج ۴، ص ۴۳۵؛ زحیلی، ۱۴۱۸ق، ج ۹، ص ۶۵۹۱).

برخی از فقهای شیعه با توجه به روایات باب نفقه و تعبد به روایات، نفقه واجب زن را شامل هزینه‌های بهداشتی و درمانی نمی‌دانند (طوسی، بی‌تا، ج ۸، ص ۶؛ سیوری، ۱۴۰۴ق، ج ۳، ص ۲۸۹) و گروهی نیز نامی از این هزینه‌ها نبرده‌اند (عاملی جبعی، ۱۴۱۰ق، ج ۵، ص ۴۴۳).
دلایل این گروه از فقها:

۵-۱-۱-۱. دلیل اول: هزینه‌هایی که درباره بهداشت و درمان گفته شده، مربوط به زمان بیماری زن است، در حالی که قدرمیتقن از ادله وجوب نفقه، وجوب آن در فرض سلامتی می‌باشد (حلی، ۱۴۰۵ق، ص ۴۸۸).

۵-۱-۱-۲. دلیل دوم: روایات باب نفقه حق زن را در پوشاک، طعام و مسکن منحصر کرده‌اند؛ بنابراین غیر از این موارد منصوص چیز دیگری بر عهده شوهر نیست (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۱، ص ۳۳۸).

۵-۱-۱-۳. دلیل سوم: (دلیل نقضی) مواردی هستند که قریب به اتفاق جزء مسائل بهداشتی و درمانی زن بوده ولی شامل نفقه نمی‌شوند (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۱، ص ۳۳۸)؛ مثل اجرت حجامت، حمام، فصد، لوازم نظافتی و... (حلی، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص ۱۰۵؛ فخرالمحققین، ۱۳۸۷، ج ۳، ص ۲۷۰)، در جای دیگر بیان شده زن مستحق تهیه دارو و درمان برای بیماریش نمی‌باشد (حلی، ۱۴۲۰ق، ج ۴۴، ص ۳۲؛ انصاری، ۱۴۱۵ق، ص ۴۸۴؛ عاملی جبعی، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۲۰۷) و حتی مواردی چون عطر و سرمه نیز جز نفقه نیست (عاملی جبعی، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۲۰۷).

۵-۱-۱-۴. دلیل چهارم: وجود اختلافات زیاد در موارد وجوب نفقه علی‌رغم یکی بودن روایات است. محقق نجفی می‌فرماید: «اگر آن دسته از فقها که موارد غیرمنصوص را شامل نفقه واجب می‌دانند آن را به عرف و عادت احاله می‌دادند بهتر بود، اما گویی آنها از آراء کتب عامه تبعیت کردند».

بنابراین اگر ملاک در انفاق، بذل کردن تمامی مایحتاج زن است، دلیل برای استثنائات از جمله هزینه‌های درمانی و بهداشتی و .. باقی نمی‌ماند ولی اگر ملاک وجوب انفاق، فقط اطعام، پوشاندن و مسکن است دیگر دلیلی بر شمردن فراش، خادم و .. وجود ندارد و اگر ملاک، معاشرت به معروف و اطلاق انفاق است پرداخت تمامی موارد نفقه از جمله هزینه‌های بهداشتی نیز واجب است و ادعای استثنائات بدون دلیل است (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۱، ص ۳۳۶).

بنابراین ایشان می‌فرمایند یا باید به اطلاق کلام تمسک جست و یا به موارد قدرمتیقن که همان موارد چهارگانه است بسنده کرد، آیت‌الله حکیم نیز این نظر را قبول کرده و می‌فرماید امر به معاشرت به معروف در آیه شریفه در مقام تشریع وجوب نفقه نیست بلکه در مقام الحاق زن مطلقه به آن است (طباطبایی حکیم، ۱۴۱۶ق، ج ۱۲، ص ۳۰۳).

۵-۱-۵. دلیل پنجم: امر موجود در روایات در موارد متیقن مولوی و ظهور در وجوب و در موارد غیرمتیقن ارشادی و ظهور در استحباب دارد، مگر اینکه هزینه‌های درمانی و بهداشتی را تحت عنوان «ما یقیم الصلب» درج کرد، زیرا اقامه صلب در حق بیمار با تهیه درمان بیماری زوجه حاصل می‌شود (اراکی، ۱۴۱۳ق، ص ۲۸۷).

۵-۱-۲. دسته دوم: شامل شدن نفقه بر هزینه‌های درمانی

فقهای که هزینه‌های درمانی را شامل نفقه می‌دانند دو دسته هستند.

۵-۱-۲-۱. گروهی از فقها مطلق هزینه‌های بهداشتی و درمانی را جزء نفقه می‌دانند و از نظر کیفیت و کمیت، محدودش نکرده‌اند (حسینی سیستانی، ۱۴۱۷ق، ج ۲، ص ۱۲۶؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۱، ص ۳۳۸؛ مغنیه، بی‌تا، ج ۵، ص ۳۲۴) که در این باره به ادله نقلی و عقلی تمسک جسته‌اند.

۵-۱-۲-۱-۱. دلیل اول: آیه ۲۲۹ سوره بقره که می‌فرماید: «فإمساک بمعروف» عمومیت دارد که هم هزینه‌های متعارف و هم هزینه‌های نامتعارف را شامل می‌شود؛ بنابراین هزینه‌های دارویی و درمانی را نیز شامل می‌شود (سبحانی، بی‌تا، ج ۲، ص ۳۶۶؛ حسینی روحانی، ۱۴۱۲ق، ج ۲۲، ص ۳۱۴). البته هزینه‌های نامتعارف مقید به حرجی نبودن آن بر شوهر است

(مومن سبزواری، بی تا، ص ۵۷۳)، عده‌ای نیز بعید می‌دانند که هزینه‌های دارویی و درمانی بیماری‌های صعب‌العلاج که نیاز به جراحی‌های پرهزینه دارند؛ جز نفقه باشند در نهایت اینکه مقید به حرجی نبودن آن برای شوهر است (حسینی روحانی، ۱۳۸۶، ج ۲، ص ۵۳۵؛ فیاض کابلی، ۱۳۷۸، ج ۳، ص ۷۱). برخی هم قید تمکن و خطیر بودن بیماری را در شمولیت آن بر نفقه شرط می‌دانند (خوئی، ۱۴۱۶ق، ج ۲، ص ۳۶۰) که باز هم مشروط به حرجی نبودن هزینه‌ها بر شوهر است (خوئی، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۲۸۷). برخی نیز شمولیت نفقه بر هزینه‌های درمان را مشروط به حرجی نبودن، امید به مداوا و بهبود او و اطمینان شوهر به معالجه زن می‌دانند (تبریزی، ۱۴۲۶ق، ج ۲، ص ۳۶۰) برخی نیز شمولیت هزینه‌های درمان را بر شوهر مشروط به عدم تقصیر زن می‌دانند (مکارم شیرازی، ۱۴۲۶ق، ص ۱۰۶).

۵-۲-۲-۱-۲. دلیل دوم: روایت ربیع و فضیل از امام صادق علیه السلام درباره کلام الهی: «ومن قدر علیه رزقه فلینفق مما آتاه الله» امام فرمود: «هنگامی که اتفاق کرد بر او به حدی که اقامه ظهر به همراه پوشش شود (وظیفه خود را انجام داده است) و الا بین اینها جدایی انداخته شود» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱۱، ص ۱۷۶).

امام در پاسخ به سوال درباره آیه، اقامه ظهر را می‌آورد که کنایه از امور مربوط به ادامه معاش از جمله بهداشت، درمان و سلامتی زوجه در مورد روابط زناشویی، تولید نسل و... است (حسینی روحانی، ۱۴۱۲ق، ج ۲۲، ص ۳۱۴). آیت الله سبحانی نیز عمومیت این عبارت را دلیل بر وجوب هزینه‌های بیماری‌های متعارف و غیر متعارف بر زوج می‌داند (سبحانی، بی تا، ج ۲، ص ۳۶۶).

۵-۲-۲-۳. دلیل سوم: روایت امام صادق علیه السلام درباره کسانی که نفقه آنها واجب است: «والدین، فرزند و زن» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۱۳).

در این روایت، لزوم پرداخت نفقه زن اطلاق دارد و مقید به مورد خاصی نیست که الزام وجوب را می‌رساند (طباطبایی قمی، ۱۴۲۶ق، ج ۱۰، ص ۲۸۹)، اطلاق روایت موارد نامتعارف را نیز شامل می‌شود.

۵-۲-۴. دلیل چهارم: با توجه به ادله گذشته وقتی شمولیت نفقه بر هزینه‌های نامتعارف ثابت شد، هزینه‌های متعارف اولویت عقلی دارد.

۵-۲-۱-۲. گروهی دیگر از فقها با وجود آنکه هزینه دارو و درمان را جزء نفقه دانسته‌اند، ولی از نظر کمیت و کیفیت آن را محدود به هزینه‌هایی کرده‌اند که متعارف گره‌اند، یعنی بیماری‌هایی که بیشتر اشخاص ماهانه، سالانه به آن مبتلا می‌شوند، نه معالجات سخت که به صورت اتفاقی احتیاج پیدا می‌کنند، مخصوصاً بیماری‌هایی که به بذل مال بیشتری نیاز است (موسوی خمینی، ۱۳۶۸، ج ۳، ص ۵۶۵؛ صافی گلپایگانی، ق ۱۴۱۶، ج ۲، مکارم، ۱۳۷۵، ص ۲۴۱؛ وحید خراسانی، ۱۴۲۸ق؛ حسینی سیستانی، ق ۱۴۱۷، ج ۳، ص ۱۲۶؛ و دفتر آیات عظام بهجت، خامنه‌ای و نوری، گلپایگانی، ۱۳۵۲، ج ۳، ص ۲۲۷) برخی می‌فرمایند که در این مسئله بین مریضی قبل از ازدواج و بعد از ازدواج فرقی نیست و در مقدار متعارف، زن حق دارد شوهر را الزام به پرداخت کند ولی در زاید بر متعارف که بر عهده خود زن است، حق الزام ندارد، مگر از باب امر به معروف (فاضل لنکرانی، ۱۳۸۳، ص ۴۴۶). آیت‌الله سیستانی درباره هزینه‌های متعارف نیز شرط حرجی نبودن را آورده‌اند (حسینی سیستانی، ۱۴۱۷ق، ج ۳، ص ۱۲۶).
دلایل این گروه:

۵-۲-۱-۱. دلیل اول: آیات ۱۹ سوره نساء و ۲۲۹ سوره بقره که طبق آنها معاشرت به معروف واجب است و منظور از معروف هزینه‌های متعارف است (طباطبایی حکیم، ۱۴۱۶ق، ج ۱۰، ص ۲۸۹). البته در نظریه قبل به عمومیت آیه استدلال شده که کلمه معروف مانع از این عمومیت می‌شود.

۵-۲-۲-۱. دلیل دوم: روایت امام صادق (علیه السلام) که درباره حق زن می‌فرمایند: «یسد جوعتها و یستر عورتها ولا یقبح لها وجهها...» (حرعاملی، ق ۱۴۰۹، ج ۲۱، ص ۵۱۳). طبق این روایت بر شوهر لازم است مانع چیزی که باعث زشت شدن صورت زن می‌گردد، بشود (اراکی ۱۴۱۳ق، ص ۲۸۷) که البته به خاطر مرسل بودن ضعیف است و در سندهای دیگر این روایت نیز تأمل وجود دارد (بعضی‌ها «لا یقبح وجهها» را کنایه از ترش رویی نکردن دانسته‌اند) و ثانیاً با توجه به صدر روایت که «یسد جوعتها و یستر عورتها» را آورده، شامل هزینه‌های متعارف می‌شود (طباطبایی قمی، ۱۴۲۶ق، ج ۱۰، ص ۲۸۹).

۵-۲-۳-۱. دلیل سوم: در اینجا موضوع بحث از شبهات موضوعیه است که در این

شبهات تمسک به عموماً و اطلاعات صحیح نیست بلکه تمسک به اصل برائت می شود (سبزواری، ۱۴۱۳ق، ج ۲۵، ص ۳۰۳).

۵-۱-۲-۴. دلیل چهارم: ملاک تعیین مقدار نفقه عرف است که سیره مستمره از زمان بعثت تا زمان ما بر متعارف بوده است (سبزواری، ۱۴۱۳ق، ج ۲۵، ص ۳۰۲).
با توجه به مطالب گذشته درباره دارو و درمان، و اختلاف فقها در این موارد، چگونه می توان هزینه جراحی های زیبایی غیردرمانی که جان فردی وابسته به آن نیست را جزء نفقه دانست؟

البته لازم به ذکر است که فقیهی مانند شیخ طوسی هزینه های خوراک، لباس، روغنی که به موی سر می مالند و شانه را جزء نفقه دانسته اند ولی هزینه های دارو و درمان را استثناء کردند؛ زیرا فقها مرد را به شخص کرایه کننده خانه و زن را به شخص کرایه دهنده تشبیه کرده اند که نظافت خانه مانند جارو کردن، شستن، بر عهده کرایه کننده است زیرا نظافت و حفظ بنای ساختمان مانند تعمیرات دیوار و... به عهده کرایه دهنده است زیرا مربوط به اصل خانه هست؛ همچنین تأمین آنچه برای نظافت، آرایش موی زن لازم است از مواردی است که مرد به آن احتیاج داشته و توجه می کند، به عهده خودش است و آنچه برای حفظ اصل و اساس زن به شمار می رود مانند هزینه های دارو به عهده زن است (مرورید، ۱۴۱۰ق، ج ۳۸، ص ۳۵۹).

برای تطبیق این نظر شیخ طوسی به جراحی های زیبایی غیردرمانی می توان گفت، اگر شوهر درخواست این جراحی ها را بکند و زن راضی باشد، شوهر ملزم به پرداخت هزینه های آن است، مثل هزینه جراحی های زیبایی مقاربتی زن.
نظر پژوهشگر:

به نظر می رسد نظر گروه دوم که هزینه های درمانی را شامل نفقه می دانند به ادله نزدیکتر است؛ زیرا هر چند برخی از ادله؛ در وجوب انفاق به خوراک، پوشاک و مسکن اکتفا کرده اند ولی در قبال آن چند پاسخ وجود دارد:
۱. برخی از ادله که نفقه را به حد معروف می دانند (دسته دوم از آیات و روایات) اطلاق دارد.

۲. روایات اقامه صلب و اقامه ظهر نیز اطلاق دارد که جز با پرداخت هزینه درمان حاصل نمی‌شود.

۳. برخی از روایات امرکننده به توسعه به خانواده هستند که از ظاهر برخی وجوب در می‌آید.

۴. روایاتی که ضایع‌کننده حق خانواده را نکوهش می‌کند، مصداق بارزش عدم پرداخت هزینه‌های ضروری است.

۵. خوراک و پوشاک و مسکن، مثالی شناخته شده برای هزینه‌های ضروری هستند که در همه زمان‌ها و مکان‌ها وجود داشته‌اند ولی با توجه به اینکه با گذشت زمان تغییراتی در هزینه‌های ضروری حاصل شده، نمی‌توان آنها را منحصر در مواردی کرد که در گذشته وجود داشته است.

ولی درباره اینکه هزینه‌های متعارف شامل نفقه است یا نامتعارف را نیز در بر می‌گیرد؟ قول حد تعارف پذیرفته است، زیرا:

۱. اگرچه برخی از ادله اطلاق دارد، ولی در برخی دیگر اشاره به حد معروف شده، که فقط متعارف را در بر می‌گیرد.

۲. همه موارد مثالی اشاره شده در روایات هزینه‌های متعارف است، اگر قرار بود هزینه‌های غیرمتعارف نیز شامل نفقه باشد، حتما مواردی از آنها در مثال‌ها بیان می‌شد.

۳. هزینه‌های غیرمتعارف در عرف پذیرفته شده نیست.

۴. حتی اگر هزینه‌های غیرمتعارف را در شمولیت نفقه قبول کنیم در صورت حرجی بودن، با قواعدی مثل قاعده لاجرح قید می‌خورد.

۵-۲. نفقه جراحی‌های زیبایی غیردرمانی

به نظر می‌رسد برای بررسی شمولیت نفقه بر هزینه جراحی‌های زیبایی غیردرمانی (اعم از ضروری و غیرضروری) بتوان به نظرات مربوط به هزینه‌های آرایشی و بهداشتی استناد کرد، چراکه جراحی‌های زیبایی غیردرمانی به هدف آرایش انجام می‌گیرد.

۵-۲-۱. بررسی نفقه هزینه‌های آرایشی و بهداشتی:

فقه‌ها از وسایل آرایشی با عنوان جداگانه‌ای بحث نکرده‌اند اما از بحثی که در دو مورد سرمه و عطر نموده‌اند می‌توان نظر ایشان را در مورد وسایل آرایشی به دست آورد.

۵-۲-۱-۱. عدم شمولیت لوازم آرایشی در نفقه

مشهور فقها سرمه و عطر را از مصادیق نفقه نمی‌دانند. استفاده از این دو در نظر ایشان عادتاً ضروری نیست (فاضل‌هندی، ق ۱۴۰۵، ج ۷، ص ۵۶۷). صاحب‌جواهر هشت امر را اشاره کرده‌اند: خوراک، پوشاک، مسکن، ملافه، وسیله آشپزی، آلت تنظیف، شانه، روغن برای مالیدن به دست و پا ولی سرمه و عطر لازم نیست، خمیردندان، خادم در صورت نیاز و.... (فخرالمحققین (حلی)، ۱۳۸۷ق، ج ۳، ص ۲۷۰؛ نجفی، ۱۴۰۴، ج ۳۱، ص ۳۳۱).

۵-۲-۱-۲. شمولیت لوازم آرایشی در نفقه

برخی دیگر از فقها وسایل آرایشی را به دلایل ذیل شامل نفقه می‌دانند:

۵-۲-۱-۲-۱. دلیل اول: اطلاق ادله نفقه (سیوری، ۱۴۰۴ق، ج ۳، ص ۲۸۸؛ طوسی مشهدی، ۱۴۰۸ق، ص ۲۸۵؛ طباطبایی حکیم، ۱۴۱۰ق، ج ۳، صص ۶۶-۶۵) از جمله اطلاق آیه «عاشروهن بالمعروف»؛ فیض کاشانی می‌فرماید: «ضابطه در میزان نفقه زوجه این است که طبق عرف شهر خودش نیازمندی‌های همسر خود اعم از خوراک، خورش، لباس، مسکن، خدمتکار، ابزار روغن مالی و نظافت و بهداشت را تامین کند»؛ بنابراین با استناد به دلیل قرآنی «و عاشروهن بالمعروف» تهیه لوازم آرایشی و بهداشتی مورد نیاز همسر لازمه حسن معاشرت زوجه و حفظ سلامت اوست گرچه دلیل شرعی خاص در این مورد وارد نشده است (فیض کاشانی، بی‌تا، ج ۲، ص ۲۹۷). صاحب‌جواهر می‌فرماید: اگر مقصود معاشرت به معروف باشد همه اینها هست و قابل شمارش نیست (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۱، ص ۳۳۱).

۵-۲-۱-۲-۲. دلیل دوم: ملاک احتیاج زن است که در امور خاصی از مصادیق محصور نمی‌شود (عاملی جبعی، ۱۴۱۳ق، ج ۸، ص ۴۵۶؛ موسوی خمینی، ۱۳۶۸، ج ۲، ص ۳۱۵). شهید ثانی می‌فرماید: «از جمله موارد نفقه، تهیه وسایل لازم برای روغن مالی موها و نیز مایع

تقویت کننده و بازکننده موهاست که از روغن معمولی یا سایر روغن دانه‌های غیر معطر یا معطر ساخته شده، همین گونه است تهیه شانه و شوینده‌های مو که از سدر یا خاک مخصوص یا صابون درست شده و سایر ابزارهای مشابه مورد نیاز زن» (عاملی جعی، ۱۴۱۳ق، ج ۸، ص ۴۵۶). مرحوم محقق حلی می‌فرماید: ضابطه در اندازه نفقه تامین احتیاجات زن؛ مانند غذا، لباس، مسکن، خدمتکار، وسیله روغن (وسیله آرایش) که در این موارد از آنچه در زنان مانند او در میان اهالی متداول است تبعیت می‌شود (مرورید، ۱۴۱۰ق، ج ۱۹، ص ۵۱۹).

۵-۲-۲. نتیجه‌گیری از ادله برای نفقه جراحی‌های زیبایی غیردرمانی

با توجه به آیات و روایات ادله مورد استناد در هزینه جراحی‌های زیبایی غیردرمانی موارد ذیل می‌باشد:

۱. ادله اشاره کننده به وجوب نفقه به اندازه متعارف (دسته دوم در آیات و روایات) البته به شرط اینکه آن جراحی‌ها در حد متعارف در جامعه رواج داشته باشد ولی اگر بیش از حد عرف باشد نمی‌توان از این ادله برای اثبات شمولیت این هزینه‌ها در نفقه استدلال کرد.

۲. ادله‌ای که در مصادیق نفقه اشاره به موارد غیرضروری از جمله رنگ مو و... کرده‌اند (روایات دسته چهارم) مخصوصاً اگر اشاره به اقامه صلب و اقامه ظهر شود؛ چراکه امکان دارد جراحی زیبایی غیردرمانی به گونه‌ای باشد که به لحاظ روانی مورد نیاز زن باشد و بدون آن دچار افسردگی شود و انجام این جراحی موجب شادی و بهبود روانی این فرد شود.

۳. ادله‌ای که امر به توسعه دادن در نفقه کرده‌اند (روایات دسته ششم) مخصوصاً اینکه از بعضی از این روایات وجوب توسعه درمی‌آید، چراکه یکی از مصادیق توسعه در نفقه تأمین هزینه‌های مذکور برای افرادی است که خواستار این نوع جراحی‌ها هستند

۴. ادله‌ای که ضایع کننده خانواده را مورد نکوهش قرار می‌دهد (روایات دسته

هفتم)، البته لازمه تطبیق دلالت این روایات بر هزینه جراحی‌های زیبایی غیردرمانی این است که این جراحی‌ها به قدری در جامعه گسترش پیدا کند که اگر مردی این نیاز همسر خود را برآورده نکند مورد نکوهش قرار بگیرد و الا بعید به نظر می‌رسد که برآورده نکردن هزینه‌های جراحی‌های مذکور که جزء نیازهای اساسی نبوده و در ادامه زندگی و سلامت فرد دخیل نیست مورد نکوهش باشد.

۵. لازم به ذکر است که در مقابل تمامی ادله‌ای که می‌توان از آنها به وجوب و یا دست کم استحباب تأمین این هزینه‌ها بر مرد اشاره کرد ادله‌ای وجود دارد که به عدم وجوب و حتی گاهی حرمت این هزینه‌ها دلالت دارند؛ روایات دسته پنجم که امر به نفقه در حد وسط کرده و نهی از سخت‌گیری و اسراف در نفقه کرده‌اند؛ زیرا به نظر می‌رسد با گسترش بی‌رویه جراحی‌های زیبایی در جوامع مدرن و اینکه تبدیل به مسابقه‌ای برای زیباتر شدن، شده است به گونه‌ای که در بسیاری از اوقات حتی با وجود نداشتن هزینه‌های مالی آن منجر به فدا شدن تمامی پس‌اندازها و حتی گرفتن وام برای انجام این جراحی‌ها شده است؛ قطعاً این گونه جراحی‌ها مصداق بارز اسراف بوده که نه تنها شامل نفقه نمی‌شود بلکه می‌توان گفت ادله حرمت اسراف را شامل می‌شود، علاوه بر اینکه این جراحی‌ها نه تنها موجب سلامت فرد نمی‌شود بلکه منجر به بیماری‌های روحی و روانی و حتی در بسیاری از موارد موجب کدورت بین زن و شوهر می‌شود.

و حتی برخی از فقها این جراحی‌های زیبایی را جایز نمی‌دانند و همان گونه که در مقدمه بدان اشاره شد، چیزی که جایز نیست، نمی‌تواند مصداق نفقه واجب قرار بگیرد، مثل آیت‌الله نوری‌همدانی که می‌فرماید: «اگر در جراحی زیبایی غرض عقلایی وجود داشته باشد و اسراف نباشد جایز است» (نوری‌همدانی، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۲۸۵)، پس زمانی که جراحی زیبایی مصداق اسراف باشد از نظر فقهی بدون اشکال نبوده و نمی‌توان هزینه آن را جزء نفقه واجب دانست.

نظر پژوهشگر:

بنابراین با توجه به ادله مذکور اگر بخواهیم به اطلاق ادله رجوع کنیم شامل تمامی موارد جراحی‌های زیبایی غیردرمانی (ضروری و غیرضروری) می‌شود ولی در همین ادله مطلق هم قید معروف وجود دارد، بنابراین نمی‌توان هزینه‌های غیرمتعارف را در آن جای داد، این امر بویژه درباره هزینه‌های غیرضروری قابل استدلال است. حق این است که درباره هزینه جراحی‌های زیبایی غیردرمانی که به خاطر شرایط خاص روحی، یا رواج عرفی و... ضروری شده‌اند گفته شود که شامل ادله وجوب انفاق می‌شود زیرا:

۱. اگر ضروری باشند، امکان متعارف بودن آن زیاد هست.

۲. شامل اطلاق ادله اقامه صلب و ظهر می‌شود.

۳. اگر بگوییم روایات امر به توسعه بر خانواده وجوب دارد، قطعاً شامل این مورد ضروری می‌شود.

۴. چون این هزینه‌ها ضروری مصداق بارز ضایع کننده خانواده کسی است که این هزینه‌ها را پرداخت نکند

ولی درباره هزینه‌های غیردرمانی غیرضروری به نظر می‌رسد که مصداق بارز اسراف است؛ بنابراین شامل ادله نهی می‌شود نه وجوب، مگر هزینه‌ای که متعارف باشد که از این ادله خارج می‌شوند.

۶. نتیجه‌گیری

پژوهش بررسی شمولیت نفقه نسبت به جراحی‌های زیبایی از آن جهت دارای اهمیت است که؛ اولاً در منابع فقهی به صورت مستقیم مطالبی ندارد، ثانیاً مستقلاً سابقه پژوهشی ندارد، ثالثاً در دنیای مدرن امروز جراحی‌های زیبایی بشدت در حال گسترش است و در حالی که هزینه‌های فراوانی به خانواده‌ها تحمیل می‌کند که غالباً آقایان از عهده آن هزینه‌ها بر نمی‌آیند؛ بنابراین لازم است مشخص شود که این هزینه‌ها به عهده کیست؟ و از آنجایی که دین اسلام دین جاودانه است با توجه به

احکام ثابت و متغیر باید بتواند به این پرسش پاسخ دهد.

بنابراین، این پژوهش انجام شد و به نتایجی رسید؛ از جمله آنکه درباره هزینه جراحی‌های زیبایی درمانی دو نظر بود، عده‌ای آن را شامل نفقه می‌دانستند که خود، دو گروه می‌شدند؛ عده‌ای فقط هزینه‌های درمانی متعارف را مشمول هزینه می‌دانستند، عده‌ای هم هزینه‌های نامتعارف را با قیودی مثل حرجی نبودن و ... مشمول ادله می‌دانستند و گروه دیگری از فقها هزینه‌های درمانی را جزء نفقه نمی‌دانستند؛ همچنین درباره هزینه‌های غیردرمانی اعم از ضروری و غیرضروری دو نظر شمولیت و عدم شمولیت وجود داشت.

به نظر می‌رسد اگر اطلاق ادله انفاق را در نظر بگیریم، خصوصاً آیات و روایاتی که نفقه را به صورت متعارف لازم می‌دانند هزینه اکثر جراحی‌های زیبایی اعم از درمانی، غیردرمانی، مشمول نفقه می‌شود، ولی باید بگوییم که علاوه بر اطلاق ادله انفاق، هزینه جراحی‌های زیبایی درمانی مشمول روایات نکوهش کننده ضایع کننده حق خانواده و اطلاق ادله امر به توسعه بر خانواده می‌شود؛ زیرا نپرداختن این هزینه‌ها مصداق بارز ضایع کردن حق زن و پرداخت آن مصداق بارز توسعه دادن است، بنابراین نتایج به دست آمده از اطلاق در این مورد تقویت می‌شود، هزینه جراحی‌های زیبایی غیردرمانی در صورت متعارف بودن شامل ادله وجوب می‌شوند، علاوه بر آن جراحی‌های زیبایی غیردرمانی ضروری شامل اطلاق ادله اقامه صلب و امر به توسعه و نهی از ضایع کردن می‌شود ولی هزینه جراحی‌های زیبایی غیردرمانی غیرضروری غیرمتعارف؛ مصداق بارز ادله اسراف بوده؛ بنابراین حرمت داشته و اصلاً شامل ادله انفاق نبوده و تخصصاً خارج از ادله می‌باشند.

درباره پژوهش مورد نظر در قسم جراحی‌های درمانی پژوهش‌هایی وجود داشت که جراحی‌های زیبایی درمانی را در بر می‌گرفت ولی درباره جراحی‌های زیبایی غیردرمانی در زمینه نفقه این جراحی‌ها علاوه بر اینکه پژوهشی نبود، در متون فقهی نیز به صورت مستقل اشاره نشده بود که همین امر به عنوان نوآوری در پژوهش بود.

منابع

* قرآن کریم

ابن ادریس، محمد بن منصور. (۱۴۱۰ق). السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی (چاپ دوم). قم: اسماعیلیان.
ابن بلبان، محمد بن بدرالدین. (۱۴۲۱ق). أخضر المختصرات فی الفقه علی مذهب الامام احمد بن حنبل
(چاپ دوم). بیروت: دار البشائر الاسلامیه.

ابن سیده، علی بن اسماعیل. (۱۴۲۱ق). المحکم و المحيط الاعظم (ج ۶). لبنان: دار الکتب العلمیه،
منشورات محمد علی بیضون.

ابن قدامه، عبدالرحمن. (بی تا). الشرح الكبير (ج ۹). بیروت: دار الکتب العربی.

ابن قدامه، عبدالله بن احمد. (بی تا). المغنی. بیروت: دار الکتب الاسلامیه.

ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). لسان العرب (ج ۵، ۹، ۱۰، چاپ سوم). بیروت: دار صادر.

اراکي، محمد علی. (۱۴۱۳ق). رسالة في نفقة الزوجة. قم: در راه حق.

انصاری، مرتضی. (۱۴۱۵ق). کتاب النکاح. قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.

اولسن، مریل. (۱۳۸۸). جراحی زیبایی. تهران: کلید آموزش.

ایروانی، باقر. (۱۳۹۵). دروس فی علم الاصول. قم: مرکز نشر هاجر.

بحرانی، یوسف. (۱۴۰۹ق). الحدائق الناضرة فی احکام العترة الطاهرة (ج ۲۵). قم:
مؤسسه نشر اسلامی.

تبریزی، جواد بن علی. (۱۴۲۶ق). منهاج الصالحین (ج ۲). قم: مجمع الامام المهدی.

جزایری، عبدالرحمن. (۱۴۲۰ق). الفقه علی المذاهب الاربعه (ج ۴). بیروت: دار الفکر.

حجازی، محمد علی؛ بداغی، فاطمه. (۱۳۹۴). جراحی زیبایی و مسئولیت طبیب. مطالعات
راهبردی زنان، ۱۷ (۶۸)، صص ۱۱۵-۱۶۶.

حرعاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعة (ج ۲۱). قم: مؤسسه آل البيت علیه السلام.

- حسینی روحانی، صادق. (۱۳۶۸). منهاج الصالحین (ج ۲). قم: اجتهاد.
- حسینی روحانی، صادق. (۱۴۱۲ق). فقه الصادق (ج ۲۲). قم: دارالکتاب مدرسه امام صادق علیه السلام.
- حسینی سیستانی، علی. (۱۴۱۷ق). منهاج الصالحین (ج ۲). بیروت: دارالمورخ العربی.
- حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۲۰ق). ارشادالاذهان الی احکام الایمان (ج ۴۴). قم: مؤسسه امام صادق علیه السلام.
- حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۳ق). تحریر الاحکام (ج ۲، ۳). قم: مؤسسه آل البیت علیهم السلام.
- فخرالمحققین (حلی)، محمد بن حسن. (۱۳۸۷ق). ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد (ج ۳). قم: مؤسسه اسماعیلیان.
- حلی، یحیی بن سعید. (۱۴۰۵ق). الجامع للشرائع. قم: مؤسسه سیدالشهداء.
- خلوتی، احمد بن محمد. (بی تا). اقرب المسالك (ج ۲). قم: دارالمعارف.
- خوانساری، سید احمد. (۱۴۰۵ق). جامع المدارک فی شرح المختصر النافع (ج ۴). تهران: مکتب الصدوق.
- خوئی، ابوالقاسم. (۱۴۱۶ق). صراط النجاة (ج ۲). قم: مکتب نشرالمنتخب.
- خوئی، ابوالقاسم. (۱۴۱۰ق). منهاج الصالحین (ج ۲، چاپ بیست و هفتم) قم: مدینه العلم.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۴۷). لغت نامه. تهران: دانشگاه تهران.
- زحیلی، وهب. (۱۴۱۸ق). الفقه الاسلامی وادلته (ج ۹). دمشق: دارالفکر.
- سبحانی، جعفر. (بی تا). نظام النکاح فی الشریعة الاسلامیة الغراء (ج ۲). قم: مؤسسه امام صادق علیه السلام.
- سبزواری، عبدالاعلی. (۱۴۱۳ق). مهذب الاحکام (ج ۲۵). قم: المنار.
- سیوری، فاضل مقداد. (۱۴۰۴ق). التنقیح الرائع لمختصر الشرائع (ج ۳). قم: مکتبه آیه الله مرعشی.
- شجاع پوریان، سیاوش. (۱۳۸۹). مسؤولیت قراردادی پزشکی در برابر بیمار. تهران: انتشارات فردوسی.
- شرتونی، سعید. (۱۳۷۴). أقرب الموارد فی فصیح العربیة و الشوارد (ج ۵). قم: دارالاسوه.
- شریفی اشکوری، الیاس. (۱۳۸۷). فقرات فقهیه (ج ۹). قم: بیت آیت الله الیاس شریفی اشکوری.

- شفقه، محمد بشیر. (۱۴۲۲ق). الفقه المالکی فی ثوبه الجدید (ج ۳). دمشق: دارالقلم.
- صافی گلپایگانی، لطف الله. (۱۴۱۶ق). هدایة العباد (ج ۲). قم: دار القرآن الکریم.
- طالبی رستمی، محبوبه، عباسی، محمود. (۱۳۹۴). جراحی زیبایی و شرایط معافیت پزشکی از مسئولیت کیفری، حقوق پزشکی، ۳۴ (۹)، صص ۱۵۳-۱۹۲.
- طباطبایی، محمد حسین. (۱۴۰۲ق). المیزان فی تفسیر القرآن (ج ۴، ۱۹، چاپ دوم). لبنان: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
- طباطبایی، محمد صادق؛ شینپور، قادر. (۱۳۹۲). گونه شناسی تعهد و مسئولیت پزشکی در جراحی زیبایی و ترمیمی، فقه پزشکی، ۵ (۱۷)، صص ۱۶۲-۱۹۰.
- طباطبایی حکیم، محسن. (۱۴۱۶ق). مستمسک العروة الوثقی (ج ۱۰، ۱۲). قم: دارالتفسیر.
- طباطبایی حکیم، محسن. (۱۴۱۰ق). منهاج الصالحین (ج ۳، ۱۰). بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
- طباطبایی قمی، تقی. (۱۴۲۶ق). مبانی منهاج الصالحین (ج ۱۰). قم: منشورات قلم الشرق.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن (ج ۲، چاپ سوم). تهران: ناصر خسرو.
- طوسی، محمد. (بی تا). المبسوط فی فقه الإمامیه (ج ۲). بیروت: الشرق الأوسط.
- طوسی مشهدی، ابن حمزه. (۱۴۰۸ق). الوسيلة الى نيل الفضيلة. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی.
- عاملی جبعی، زین الدین (شهید ثانی). (۱۴۱۰ق). الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة (ج ۵). قم: انتشارات داوری.
- عاملی جبعی، زین الدین (شهید ثانی). (۱۴۱۳ق). مسالک الافهام الى تنقیح شرائع الاسلام (ج ۸). قم: انتشارات موسسه المعارف الاسلامیه.
- عاملی جبعی، زین الدین (شهید ثانی). (۱۴۱۴ق). حاشیة الارشاد (ج ۳). قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- فاضل لنکرانی، محمد. (۱۴۲۱ق). تفصیل الشریعة فی شرح تحریر الوسيلة (النکاح). قم: مرکز فقهی ائمه اطهار (علیهم السلام).
- فاضل لنکرانی، محمد. (۱۳۸۳). جامع المسائل. قم: انتشارات امیر.

- فاضل هندی، محمد بن حسن. (۱۴۰۵ق). كشف اللثام و الابهام عن كتاب قواعد الاحكام (ج ۷). قم: منشورات مكتبة آية الله مرعشي.
- فقعانی، علی بن طی. (۱۴۱۸ق). الدر المنضود فی صیغ النیات والایقاعات والعقود. قم: دار القرآن الکریم.
- فیاض کابلی، محمد اسحاق. (۱۳۷۸). منهاج الصالحین (ج ۳). قم: مكتبة آية الله محمد اسحاق فیاض.
- فیض کاشانی، محمد محسن. (بی تا). مفاتیح الشرائع (ج ۲). قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- فیروز آبادی، محمد بن یعقوب. (۱۴۱۵ق). القاموس المحيط (ج ۳). لبنان: دار الكتب العلمية.
- کاسانی حنفی، مسعود. (۱۴۲۰ق). بدائع الصنائع (ج ۴). بیروت: دار الفکر.
- کاشف الغطا. (۱۳۵۹ق). تحریر المجله (ج ۲). نجف: المكتبة الميرضويه.
- کلینی، محمد بن یعقوب کلینی. (۱۴۰۷ق). الکافی (ج ۴، ۵، ۷، ۱۱، چاپ چهارم). تهران: دار الكتب الاسلاميه.
- گلپایگانی، محمد رضا. (۱۳۵۲). وسیلة النجاة (ج ۳). قم: نیکنام.
- مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۳ق). بحار الأنوار (ج ۲۱، ۷۲، چاپ دوم). بیروت: دار الوفاء.
- مروارید، علی أصغر. (۱۴۱۰ق). الینایع الفقہیة (طلاق) (ج ۱۹، ۳۸). لبنان: دار التراث / الدار الإسلامية.
- مسعود، جبران. (۱۳۷۲). الرائد (ج ۱). مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- مصطفوی، حسن. (۱۳۷۱). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم (ج ۴، ۱۲). تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- معین، محمد. (۱۳۸۲). لغت نامه معین (ج ۴). تهران: معین.
- مغنیه، محمد جواد. (بی تا). فقه الامام جعفر الصادق (ع) (ج ۵). قم: قدس محمدی.
- مغنیه، محمد جواد. (۱۴۲۱ق). الفقه علی المذاهب الخمسه (چاپ دهم). بیروت: دارالتيار الجديد.

مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳ق). احکام النساء. قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۲۶ق). أحكام النساء. قم: مدرسه امام علی بن ابیطالب علیه السلام.

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۵). استفتائات جدید. قم: مدرسه امام علی بن ابیطالب علیه السلام.

موسوی خمینی، روح الله. (۱۳۶۸). تحریر الوسیله (ج ۲، ۳، چاپ چهارم). تهران: موسسه تنظیم آثار امام خمینی رحمته الله علیه.

مومن سبزواری، محمد باقر. (بی تا). کفایة الاحکام (ج ۲). اصفهان: مدرسه صدر مهدوی.

نجفی، محمد حسن. (۱۴۰۴ق). جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام (ج ۳۱). بیروت: دار احیاء التراث العربی.

نوری همدانی. (۱۳۷۸). حسین، هزار و یک مسأله فقهی (ج ۱، چاپ سوم). قم: مؤسسه مهدی موعود علیه السلام.

وحید خراسانی، حسین. (۱۴۲۸ق). منهاج الصالحین (ج ۳). قم: مدرسه امام محمد باقر علیه السلام.